

VÄSTERLANDET

Av professor ELI F. HECKSCHER, Stockholm

SOM utgångspunkt för mina reflexioner¹ — om man så vill som dagens text — kan tagas följande citat ur d:r Eirik Hornborgs ståtliga, i Svensk Tidskrift intagna tal vid Samfundet Sverige-Finlands möte den 17 oktober:

Vilken är då kärnan i begreppet Västerlandet, sådant det i våra dagar ter sig för sina trogna? På vilket område skall man söka det väsentliga — söka »Västerlandets själ»? Jag svarar: det verkliga, det väsentliga, det avgörande ligger i uppfattningen av individen och i uppfattningen av rätten. Där individerna intet annat äro än en hjord, en månghövdad, dresserad maskin, en summa, representerande en viss kraft, en viss prestationsförmåga — där är icke Västerlandet. Där rätten icke äger objektiv giltighet utan godtyckligt kan ändras eller skjutas åt sidan, där lagen icke går över allas huvuden lika, utan kan göras till ett redskap för andra intressen än rättssäkerhetens, där all kontrollerande kritik av maktens utövning är tystad — där är icke Västerlandet. Men där ett gammalt, slitet och dock oslitbart slagord äger tillämplighet: där lagbunden frihet råder — där är Västerlandet.

Först *individen*. Det finns ett ryktbart yttrande av Ibsen: den Gud vill slå i livets strid, den gör han först till individ. Detta förefaller mig icke vara sant. Att vara individ betyder ej att vara förutbestämd till nederlag, men det betyder att bli utsatt för prövningar, som man undgår genom att gå i flock, prövningar som emellertid kunna härda och stärka. Att vara individ utgör nästan förutsättningen för att sätta sin egen prägel på omgivningen. Det är endast genom individuell, fri tanke och handling som man får göra en insats präglad av ens egen vilja och strävan. Det är också, under allra största delen av historiens förlopp, genom individuella insatser som impulsen har givits till samhällets och tankelivets omformning. Låt mig ta ett exempel bland otaliga. Så länge bytvånget rådde inom det europeiska jordbru-

¹ Anförande till Handelshögskolans recentiorer den 25 oktober 1939, efteråt nedskrivet med vissa ändringar.

ket, var detta nästan oföränderligt, präglad av samma primitiva teknik som hade kommit till stånd under den tidiga Medeltiden och som gjorde näringen sällsynt olämplig för dess närmaste ändamål, nämligen att skapa livsmedel för människorna. Det var först när bytvånget hade brutits och intresserade jordbrukare hade blivit i tillfälle att göra sina egna försök med jordbruksdriften som även denna näring kunde dragas in i en utveckling som då redan länge, tack vare individuella insatser, hade fått försiggå på näringslivets andra områden.

Individualismen är vida skild från självsvåldet; den ställer i verkligheten större moraliska anspråk än sin motsats. Programmet är, med ett uttryck från åttio-talet, frihet under ansvar — men ansvar icke mot en utom människan liggande tvångsmakt, utan inför eget samvete och egen rättskänsla. Den härskare man därigenom underkastar sig är en sträng herre, men en mycket hälsosammare än den som kommer utifrån. I en bok från sekelskiftet av den — allt för mycket som humorist uppfattade — engelske författaren Jerome K. Jerome skildrar han sin egen och två kamraters cykelfärd genom det dåvarande Tyskland. Han ser i det stora hela med välvillig sympati på tyskarna men framhåller som en av deras egenheter följande. De kunna ingenting göra utan att ha någon person som står över dem och påbjuder vad som skall göras; men det egendomliga är att så snart någon av dem befordras till att själv kommendera, så gör han det bra och får förmåga av självständig handling. Idealet, säger Jerome, vore därför att ställa varje tysk *under befäl av sig själv*. Detta skämtsamt formulerade program är just detsamma som frihet under ansvar, och det blir ej mindre värdefullt därför att den tyska utvecklingen nu har gått i rakt motsatt riktning.

Individualismens århundrade var i alla hänseenden 1800-talet; på sin höjd Aten under guldåldern, på Perikles', Platons och Praxiteles' tid, kan tävla därmed. Och dessa två höra, icke annat än jag förstår, till de två märkligaste och viktigaste perioderna i vår kulturkrets' hela historia. Jag kan ej tro annat än att blivande historieskrivare komma att få blicken öppen för 1800-talets enastående ställning i utvecklingen. Vad d:r Hornborg i det nyss givna citatet har kallat Västerlandet är i verkligheten Västerlandet under 1800-talet. Händelsekedjans utgångspunkt var icke en teknisk omvälvning, utan den tekniska omvälvningen var frukten av en andlig revolution, genom vilken människoanden för

första gången fritt fick omforma tillvaron, bygga upp en ny vetenskap, en ny teknik och ett nytt samhälle efter bästa förmåga, icke som tjänare under en bindande tradition eller en utomstående makt. Förklaringen till den utveckling vår kulturkrets har undergått särskilt under det senaste halvtannat århundradet är att de yttre omvälvningarna föregåtts av en inre omvälvning, och det gäller att komma *dess* rötter på spåren. Det är då, icke annat än jag förstår, människoandens frigörelse eller, med andra ord, individualismen man har att använda som förklaring.

Därnäst *rättsordningen*. Också den är i sin moderna gestalt en skapelse av 1800-talet och en skapelse av individualismen. Den skapar fasta band för mänskliga handlingar, inom vilkas murar individen fritt kan röra sig. Den verkar alltså genom en förening av styrka och begränsning, ömsesidigt stödande varandra. Om rättsordningen överskrider dessa gränser och försöker leda individen, i stället för att inrama hans verksamhet, så har den övergått till despoti eller diktatur och därigenom i verkligheten undergrävt sina egna förutsättningar. För att den nya rättsordningen under 1800-talet skulle kunna förverkligas förelåg det alltså två skenbart motsatta men i verkligheten ytterst harmoniska tendenser. Å ena sidan måste staten skaffa sig de maktmedel som behövdes för att framtvinga efterlevnad åt dess bud, men å andra sidan måste den begränsa området för sitt ingripande, både för att inom detta begränsade område kunna handla med full effektivitet och för att sätta individerna i tillfälle att utveckla sina krafter. Det måste skapas en stark statsmakt med starkt medvetande om sin begränsning.

Detta var 1800-talets verk, t. o. m. i tre riktningar. För första gången i historien fick flertalet stater en effektiv och hederlig förvaltning. Europas mäktigaste monark under 1600-talet, Ludvig XIV, kunde trots sin glans och sin makt icke framtvinga efterlevnad från sina underlydande på orter som lågo helt nära hans egen huvudstad; men den moderna staten behärskar fullständigt sina organ i de avlägsnaste ändar av riket. Utan detta hade 1800-talets utveckling varit omöjlig. Men hand i hand därmed gick avlösningen av den allsmäktiga staten, medborgarna fingo »subjektiva offentliga rättigheter», gent emot staten, inom den av förvaltningen upprätthållna rättsordningens ram. Det var vad Carlyle hånfullt kallade »anarkien plus poliskonstapel» — en anarki som bar anmärkningsvärt rika frukter. Andra ledet i

detta arbete var likheten inför lagen. Den enes rätt blev den andres rätt, ett stånd, en klass, ett yrke lydde ej under en annan rättsordning än ett annat, åtnjöt inga privilegier som icke voro samtliga medborgares. Träder staten in i rättsförhållandet mellan enskilda, tar den parti för och emot, är likheten inför lagen däremot slut. Till likheten inför lagen slöt sig den tredje punkten: fritt tillträde till alla uppgifter för dem som hade förmåga därtill, »carrière ouverte aux talents». Den sällsynt idérike engelske kritikern och nationalekonomen Walter Bagehot skrev en gång att det karakteristiska för det engelska samhället på hans tid, som också var drottning Victorias, bestod i sådana sociala skiljaktigheter som individen kunde övervinna, sålunda motsatsen till ett samhälle där man genom kast, ras, hudfärg eller partiställning var utestängd från några som helst ställningar, men lika långt ifrån ett där alla skillnader i social ställning hade upphävts.

Resultatet av allt detta blev vad man kunde kalla 1800-talets dubbla maximum. En större befolkning än som någonsin i historien hade levat lyckades leva bättre än någon befolkning förr i historien hade gjort. Varje i minsta mån vederhäftig undersökning av levnadsstandardens utveckling under 1800-talet visar en nästan oavbruten stegring däri. Stegringen kan mycket väl sägas ha varit mycket mindre än vad man skulle ha väntat av sådana omvälvningar i produktionen som ägde rum; men som jag redan har sagt, voro dessa omvälvningar själva en produkt av den nya andan, och det var alltså denna som i verkligheten skapade de framsteg som kommo till stånd och som steg för steg banade väg för en människovärdig tillvaro åt de breda lagren. Skillnaden mellan rika och fattiga var visserligen enorm, också om jag ej är säker på att den var större än — eller ens lika stor som — under många föregående århundraden. Men hur därmed än må förhålla sig, befann sig fattigdomen i nedgång. Den karikatyr av den industriella utvecklingen som man fortfarande ofta finner t. o. m. hos författare som borde veta bättre, nämligen att det teknisk-ekonomiska genombrottet skulle ha sänkt befolkningen i i allt djupare elände, är i rak strid med alla vederhäftiga undersökningar. Sanningen består i stället däri att människorna fingo ögonen öppna för de missförhållanden som rådde, medan dessa hade fått existera under århundraden i mycket svårare form utan att tilldraga sig nämnvärd uppmärksamhet från de maktägandes

sida och utan att de förtryckta hade fått krafter att övervinna dem. Nu ändrade sig bägge dessa förutsättningar. Ett socialt samvete vaknade som i allmänhet tidigare hade sovit, och de breda lagren själva fingo tillräckligt mycket att äta och att andligen leva av för att kunna samla krafter till anspråk på ytterligare, välbehövlig förbättring i sitt läge.

Naturligtvis äro dessa enkla linjer icke ett uttryck för allt vad 1800-talet innebar, utan endast en skissering av det mest grundläggande. Emellertid måste man fråga sig hur ett tillstånd som i alla fall innebar så ofantliga framsteg i andlig och materiell välmåga för de breda lagren någonsin kunde bli så upprivet som det nu har blivit. Svaret är dubbelt. Det finns sällan möjlighet för mänskliga samhällen att bli stående i ett en gång skapat tillstånd, och man undrar ibland om de harmoniska tillstånden ha större livskraft än de disharmoniska. Människornas förmåga att bemästra samhällslivets problem har icke undergått stora förändringar sedan Platons dagar; medan människans herravälde över naturen är oändligt mycket större nu än det var i antiken, kan det ifrågasättas om några som helst väsentliga landvinningar ha nåtts på samhällslivets område. Detta utgör den ena förklaringen. Den andra består i att detta tillstånd, 1800-talets, i sig själv bar fröet till förändringar, som småningom skulle komma att omforma samhället, om icke vända det i sin motsats. Också om man fasthåller vid att människolivets förändringar ha sin yttersta rot i människorna själva, kommer man ej ifrån att det finns något av en inneboende logik också i sådant som ligger utanför människan. Den gamla fabeln om trollkarlen som skapade ett vidunder vilket blev honom själv övermäktigt — i Goethes formulering kallas det »der Zauberlehrling» och i England vanligen »Frankensteins monstrum» — har i hög grad besannat sig med 1800-talet. Börjar man närmare pröva vilka de krafter äro som så att säga inifrån ha upplöst individualismens eller 1800-talets samhälle, så kan det här vara nog att peka på tre.

Den första är själva de breda lagrens och närmast industriarbetarnas frigörelse. Bägge sidorna av den industriella arbetarrörelsen äro påtagliga, men de stå i utpräglad motsats till varandra. Å ena sidan är det oförnekligt att arbetarrörelsen verkligen har besjälats av ett patos för de individuella arbetarnas mänskliga frihet och andliga utveckling; programmet »människovärdet vi fordra tillbaka» har minst av allt varit munväder. Men

det är å andra sidan lika klart att detta mål har nåtts genom en stramhet i organisationen som till stor del har berövat arbetarna möjlighet till den rörelsefrihet som utgjorde individualismens stora landvinning. Det bestämmande är ej längre vad individen efter bästa förstånd och samvete finner fördelaktigt för sig själv, sin klass eller sitt land, utan vad organisationen som helhet eller dess ledning beslutar sig för. Det är bytvånget i en ny form. Att den industriella arbetarrörelsen utgör en av huvudorsakerna till växande orörlighet i det ekonomiska systemet kan omöjligt bestridas, lika litet som att organisationsarbetet på arbetarsidan har medfört motsvarande tendenser på arbetsgivarsidan och varit en av de medverkande faktorerna till näringslivets monopolisering. Häri ligger icke något försök att döma, endast ett försök att fatta verkligheten. Och här gäller det en verklighet i riktning av ökad bundenhet.

Den andra kraften är teknikens utveckling. Förändringen började till någon del genom själva den maskinteknik som blev den yttre grundvalen för 1800-talets ekonomiska expansion. Enheterna blevo därigenom ofrånkomligt större och rörelsefriheten så till vida mindre. Likväl spelade detta trots allt en ganska underordnad roll. De nya tekniska och organisatoriska enheterna voro ej större än att det förelåg rikliga möjligheter till omställning och rörelsefrihet. Den stora förändringen kom icke med dem utan först ett halvsekel senare, med järnvägarna. Med järnvägarna gjorde nämligen de stora, alltomspännande ledningssystemen sitt intåg i den nya samhällsorganisationen, och det var de som medförde den mest djupgående förändringen däri. Detta gällde givetvis icke enbart järnvägarna, utan också telegraf, telefon, elektriska kraftledningar och mycket annat. Först därigenom blev vad jag har kallat 1800-talets samhälle småningom till stor del omöjliggjort, också om stordriften gick hand i hand därmed och till en början tilldrog sig huvuddelen av uppmärksamheten.

Vad man länge huvudsakligen fäste sig vid var den makt som på dessa vägar samlades hos de individuella storföretagarna. Individerna blevo kuggar i storföretagens maskineri, och företagen själva gingo allt oftare in som mer eller mindre osjälvständiga led i en hela landet eller ibland t. o. m. hela kulturkretsen omfattande monopolorganisation, vars samband med den tekniska utvecklingens tendens till stordrift ofta har utvecklats och måste anses oemotsäglich. Så länge man hade ögonen fästade

vid detta händelseförlopp, var det den s. k. kapitalismens övervälde som ansågs vara den stora faran.

Men alldeles för länge var man blind för att samma krafter som på detta sätt ökade makten hos de stora privata enheterna gjorde detta i ännu mycket högre grad för den största av enheterna — staten. Framför allt var det ledningssystemen som på detta sätt arbetade statsmakten i händerna, ty de måste öka styrkan framför allt i medelpunkten, den enda punkt varifrån de kunde styras men också den punkt där statsmakten hade sitt säte. Det är givet att man här har att räkna med en ständig växelverkan mellan inre och yttre, mänskliga och utanför människans medvetna vilja liggande krafter. Diktaturerna, som är vad jag just nu närmast tänker på, skulle säkerligen icke ha varit möjliga utan en föregående ändring i människornas sinnesförfattning; men lika säkert är att de ej skulle ha kunnat upprätthållas utan en teknisk omvälvning som var liksom tillrättalagd för deras intressen. När man under månaderna efter nazistrevolutionen i Tyskland mycket allmänt uppfattade den som en snart övergående företeelse tillät jag mig — i Dagens Nyheter den 22 mars 1933 — peka på sambandet mellan diktatur och teknik, och det förefaller mig som om de senaste sex à sju årens erfarenheter sorgligt nog nästan på alla punkter skulle ha bekräftat min prognos. Låt mig peka på några bland punkterna.

I äldre tider var smugglingen en oövervinnelig kraft, som inga statsledningar gjorde sig förhoppningar om att kunna övervinna; under 1700-talet räknade man med att smugglingen sörjde för en större del av omsättningen mellan Frankrike och England än den legitima handeln. Sedan staten har fått grepp om järnvägssystemet, äro smugglingens möjligheter emellertid reducerade till ett minimum, åtminstone i länder med långa landgränser. Ty de varumängder som landvägen kunna gå annat än över järnvägarna äro alldeles för små för att kunna spela någon större roll. Det förhåller sig på samma sätt med de internationella kapitalrörelserna. Också de voro mer eller mindre oåtkomliga för statsmakten i äldre tider; men med hjälp av telegraf och telefon har staten börsen nu under sin kontroll, och när därtill kommer att postverket icke blott är en statlig institution utan också måste använda statens ledningssystem, så är möjligheten att behärska kapitalrörelserna nu nästan hundra procentig. På 1700-talet sades det vidare att man ej kunde hindra de ädla metal-

lerna från att flyta ut ur ett land där de voro mindre värda än i ett annat, utan en kopparmur runt hela landet; men i vår tid har det utan alla materiella murar visat sig möjligt att behålla guld i landet så gott som fullständigt, också när guldet har haft långt högre värde i andra länder.

Viktigast är emellertid den makt som staterna tack vare den tekniska utvecklingen ha fått över människornas själar. När man tror att diktaturerna härska genom våld, i rent materiell mätto, så fäster man sig vid den mindre viktiga delen av deras makt. Huvudsaken är att de ha gjort sig till herrar över människornas sinnen, och även detta har till stor del blivit möjligt genom den teknik som själv varit en skapelse av individualismen. Det är omöjligt för små tryckpressar, som arbeta i hemlighet, att sprida sina alster i en omfattning som låter dem med framgång konkurrera med de miljonupplagor som utspys av de stora tidningspressarna; och har staten en gång tagit hand om dessa, så blir det därför en mycket ojämn strid. Detsamma gäller, när staten gör radion till propaganda-apparat. Makten över människornas sinnen i äldre tider låg utan jämförelse i första rummet hos prästerna, och t. ex. i ett land som Sverige fanns det därigenom 2,500 medelpunkter för påverkan. Nu däremot talar propagandans språkrör på en gång till 80 miljoner människor, eller hur stor landets befolkning eljest är; och radion är en verklig biblia pauperum, de olärdas bibel, som man ej ens behöver kunna läsa för att tillgodogöra sig.

Det tredje av de områden jag skulle vilja peka på är ånyo ett där 1800-talet gjorde sina stora landvinningar: den effektiva och hederliga statsförvaltningen. Genom den har nämligen den allsmäktiga staten fått ett verktyg som inga stater i äldre tider någonsin disponerade över. Det kan icke vara minsta tvivel om att en diktaturstat för närvarande genom sin förvaltning har ett oerhört mycket starkare grepp på sina undersåtar än vare sig det romerska riket, Djingiskhan, de franska Bourbonerna eller Fredrik II av Preussen. Och även här måste man först tänka på den andliga makten, framför allt den allmänna, obligatoriska skolundervisningen, som har givit staten en makt över människorna från den stund då de börja läsa — en makt som i alldeles särskild grad saknade motsvarighet i äldre tider, med en ytterligt utvecklade och begränsade undervisning.

Nu har jag emellertid med allt detta icke velat säga att det mo-

derna samhället saknar motverkande krafter till de tendenser jag har tecknat. Finns det en vilja i samhället, en sinnesförfattning, som medvetet inriktar sig på att rädda människornas frihet, så saknas det icke hållpunkter för strävanden i motsatt riktning. Tekniken är och förblir ett verktyg, fastän ett verktyg som visserligen i sin tur återverkar på handen som håller det; och framför allt gäller det därför att inrikta handen åt det rätta hållet. I verkligheten är det till stor del motsatsen som sker, ej blott i diktaturländer, där det sker fullständigt, utan också i länder som bekänna sig till en annan lära. Det är kanske framför allt följande punkter man kan peka på.

Den första faktor som kan verka frigörande är de trådlösa förbindelserna, som sakna beroendet av ledningssystemen. Radion har stora möjligheter i denna riktning, eftersom man ju kan skapa förbindelse mellan apparaterna utan hänsyn till något ledningssystem. I Amerika har detta i ganska hög grad förverkligats, genom att man har satsat emellan av varandra oberoende radioutsändningar och kan välja att ta in utsändningar från vilket system man behagar. I Europa har man emellertid vanligen monopoliserat radion i statens hand, och jag har redan pekat på vad alla veta, nämligen vilken makt detta sätter i händerna på propagandan. Att det föreligger tekniska möjligheter för något annat framgår emellertid av det ytterst upplysande steg som den tyska regeringen har tagit, när den har påbjudit dödsstraff för dem som sprida utländska radiomeddelanden. Men riktigt gott samvete förefaller man mig emellertid icke ha ens i ett land som vårt, där radion visserligen är alldeles fri från propaganda men där man genom att tala i radio — vilket jag själv inom parentes sagt ofta har gjort — automatiskt tar allmänhetens uppmärksamhet i anspråk för sina synpunkter och sitt vetande, samt därigenom till följd av radiomonopolet oavsiktligt står i vägen för andra.

En annan faktor som redan nu har visat sin förmåga att övervinna ledningssystemens bundenhet är automobilen, som i motsats till järnvägens lokomotiv och vagnar icke är bunden vid en bestämd bana eller begynnelse- och ändpunkt, utan fritt rör sig över ett mycket stort område och kan förbinda rent av varje särskild boningsplats med varje annan. Även här finner man emellertid den monopoliserade statsmakten göra vad den kan för att underkupa den frigörande faktorn, i det att järnvägarna få

lägga beslag på omnibustrafiken och denna överhuvud taget underkastas koncessionsmonopol. Att dessa åtgärder alldeles skulle lyckas kväva den nya tendensen är väl ej att befara, men att de motverka den är otvivelaktigt. Ännu mer fri från ledningssystem är flygtrafiken, som dock ännu betytt nästan försvinnande litet för varutransporterna men som möjligen till sist kommer att bli en avgörande faktor i riktningen bort ifrån det bundna samhället.

I vad mån de elektriska kraftledningarna kunna komma att verka frigörande är kanske icke så lätt att säga, men det föreligger här i alla fall större möjligheter än man skulle tro så länge man bara tänker på hur pass utpräglade de elektriska kraftcentralerna äro just i riktning av bundenhet och koncentration. Anledningen till att de kunna verka i motsatt riktning är deras möjlighet att sprida kraftleveransen över ett stort område och därigenom göra även de små enheterna, sådana som små mekaniska verkstäder och deras likar, delaktiga av en kraftproduktion i stor skala och till billigaste pris.

Till sist måste man tillerkänna teknikens internationalitet en stor roll i möjligheten att på nytt skapa rörlighet mellan och därigenom inom samhällena. Hela utvecklingen i riktning av bundenhet och tvång är nämligen än så länge bunden vid de särskilda staterna. Den omöjlighet som hittills visat sig, på senare år t. o. m. i skärpt form, att sammanbinda de olika staterna i större enheter har gjort att alla krafter som sträcka sina verkningar över statsgränserna komma i strid med den nya bundenheten, undertryckas och hållas borta. Och det låter sig ej förnekas att man står inför en olöslig antinomi, en självmotsägelse, när man å ena sidan har stater, som sträva efter att ställa alla krafter under sin lydno och utestänga alla utländska inflytelser, å andra sidan en transportteknik som reducerar vägen mellan Europas huvudstäder till delar av en dag eller till några få timmar. Kan rörelsefriheten staterna emellan återställas, får tvånget svårt att fortleva inom varje särskild stat. Om viljan att skapa ökad rörelsefrihet återuppstår, så finns det därför här tekniska krafter färdiga att ställa sig i dess tjänst.

Allt detta, som jag nu har sagt, pekar på den uppgift som den privata affärsverksamheten har i behåll. Häri ligger en av de avgörande skillnaderna mellan diktaturländer och andra, att man i de senare åtminstone i princip håller fast vid den privata affärsverksamheten. Skulle denna skillnad upphöra, vore diktaturen

i det närmaste färdig. Bliwande affärsmän kunna därför med det bästa samvete i världen bereda sig på sin uppgift, ty den innefattar eller är förenad med vad som ännu för de flesta av oss ter sig som människans omistligaste värden.

Samtidigt måste det strykas under med största möjliga styrka, att den privata affärsverksamheten för närvarande är »on its trial», att den måste visa vad den är värd, icke som medel att skaffa sina utövare stora vinster utan som ett oundgängligt hjälpmedel för samhällets gemensamma intressen. Mer än förr innebär därför affärsverksamheten en förpliktelse, mer än förr måste den styras av allmänanda. Det förefaller mig som om Sveriges affärsmän med en viss rätt kunde göra anspråk på erkännande för större allmänanda än många andra länders, och särskilt än Amerikas. Man möter här mycket sällan numera resonemang som innebära att affärsverksamhet har till uppgift att på kortaste möjliga tid göra sina utövare rika; i både ord och handling sträva våra ledande affärsmän, icke annat än jag kan se, efter att undvika sådant som skadar andra och befordra sådant som är i andras intresse. Det finns tolerans och förhandlingsvilja hos svenska affärsmän på helt annat sätt än hos amerikanska.

Därmed har jag ingalunda velat säga att allt skulle vara väl beställt i detta hänseende. Det är endast allt för ofta som man finner också svenska affärsmän slå grova spikar i sin egen likkista eller i den som skall föra den privata affärsverksamheten till graven. Deras anspråk på statens hjälp så snart de ha svårigheter att övervinna är därvid allt för ofta omtalad för att nu behöva mer än påpekas. Däremot behöver det understrykas hur betänklig den fortfarande mycket spridda tendens är som söker dölja affärsföretagens skötsel och resultat för allmänheten och därvid även för aktieägarna. Våra bolags styrelseberättelser äro ofta under av innehållslöshet, de sammanslå olika poster i sådana klumpsummor att man ej får veta någonting av värde och redovisa t. o. m. ofta inkomsterna först efter avdrag av utgifterna. De som äro satta att här sörja för en annan sakernas ordning, nämligen revisorerna, göra ingalunda alltid tillräckligt för att motverka tendensen. Jag känner t. o. m. fall då i och för sig både hederliga och skickliga revisorer direkt sträva efter att förvandla styrelseberättelserna till ett tomt skal, med den motiveringen att om aktieägarna få veta något om verksamheten, så frestar det dem bara till att begära större utdelningar än som äro förenliga

med företagens intresse. Får en sådan tendens fortfara och göra sig bred, så har man emellertid socialiseringen som i en liten ask. Ty tendensen innebär att göra företagsledarna till okontrollerade diktatorer, och även de varmaste anhängare av det privata affärslivet måste säga sig att om man skall ha en diktator, så bör det åtminstone vara staten. Det är endast i offentlighetens ljus och under den offentliga kritikens kontroll som den privata affärsverksamheten har sitt existensberättigande.

Emellertid lurar även en motsatt fara. Den koncilians som obestridligen är karakteristisk för våra affärsmän leder ibland till att de uppge förutsättningarna för själva sin existens, kapitulera inför anspråk som äro oförenliga med självständig affärsverksamhet. Även detta är tydligen att gräva sin egen grav. Deras uppgift måste, icke annat än jag förstår, bestå i att visa att de ha något att komma med, att det är med bästa samvete som de förfäktat det individuella initiativets och den privata företagsamhetens intressen. I mycket högre grad än som har skett borde de exempelvis ha tagit ledningen i vår ekonomiska försvarsberedskap, framför allt genom att sörja för en vidsträckt privat lagring av egna råvaror eller utgångsmaterial, i stället för att därvid falla tillbaka på statens förrådsanskaffning.

I vilket skick det privata näringslivet kommer att gå ut ur en världskris som förefaller mig långt svårare och mer djupgående än den som låg i det senaste världskriget är naturligtvis omöjligt att ännu avgöra. Men det förefaller mig icke som om man därvid hade anledning till misströstan. Under det senaste världskriget utlöste kommissionsväsendet en allt mer vidsträckt och stigande förbittring, till stor del genom sina misstag och sin planlöshet, i vissa fall rent av genom i och för sig berättigade men impopulära åtgärder. Resultatet blev 1920-talets ekonomiska politik, som betecknades av en medveten strävan att komma tillbaka till förkrigstidens rörliga hushållning och som möjligen också skulle ha lyckats därmed, om världskrisen 1929/33 ej kommit i vägen. Det förefaller mig långt ifrån osannolikt att den nuvarande tendensen till statligt förmynderskap skulle komma att utlösa motsvarande verkningar.

Hur därmed än må förhålla sig, tror jag icke Västerlandets historia under 1800-talet tillåter mer än en slutsats. Fritt näringsliv, fritt tänkande, fria människor — de tre äro oupplösligt förenade.